

משאיות גז

גז רעיל היה בידי הנאצים אמצעי לרצח מיליונים. הדבר נעשה בצורות שונות. אחת מהן היתה משאית הגז. ראשית השימוש בגז היתה במיבצע אותנטיה, ובו נרצחו חולי נפש, חולים כרוניים, מפגרים ופושעים רצידיביסטיים. הרצח נעשה בתאים קבועים וסגורים, שאליהם הוזרם חד-תחמוצת הפחמן ממכלי מתכת. ב-1940 נעשה ניסיון בקוחאנובקה (Kochanówka) שליד לודז' לרצוח ילדים חולי נפש במשאית סגורה, שאליה הוזרם גז ממיכל מתכת.

משהתחילה מלחמת גרמניה בבריית-המועצות, רצחו האינזצגרופן המונים בריות, במהרה החלו אנשיהן להתלונן על הסבל הנפשי שנגרם להם מרצח נשים, ילדים וחולים. שולחיהם ב'משרד הראשי לביטחון הרייך' בברלין התחילו לחפש דרכי רציחה בלתי-אמצעיות, שיקלו על המבצעים.

הראשון שמצא דרך כזאת היה ארתור נבה מפקד אינזצגרופה B. נסיונות אנשיו לרצוח חולי נפש בריות או בחומרי-נפץ נכשלו, ואז ערך ניסיון של הזרמת גז פליטה ממשאית לחדר אטום. משהצליח הניסיון הודיע על כך לברלין. נבה, שהיה מפקד המשטרה הפלילית (RKPA, Reichskriminal Polizeiamt) וממונה על המכון לזיהוי פלילי, הפעיל את הכימאים של המכון לערוך עוד ניסויים, ובעקבות התוצאות החליטה הנהלת ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' להשתמש בגז פליטה ממכוניות, והביצוע הוטל על ולטר ראוף, מנהל האגף למינהל במשרד. על שלדות של משאיות גדולות הרכיבה חברת גאובשאט (Gaubschat) בברלין ארגזים גדולים הננעלים הרמטית, ובבתי-המלאכה של שירות הביטחון הותקן מיתקן הגז, כפי שתיאר זאת במשפט אחרי המלחמה מנהל הסדנה הארי ונטריט:

'שם הורכב צינור פליטה גמיש על פתח הפליטה שבתחתית המשאית. ברצפת הארגז נקדח חור בקוטר של 58-60 מ"מ, בדומה לקוטר צינור הפליטה, עליו הולחם מבחוץ צינור מתכת, ואליו חובר צינור הפליטה הגמיש.

עם הפעלת המנוע ולאחר חיבור כול הדברים הללו זרמו הגזים מצינור הפליטה של הרכב, דרך צינור הפליטה הגמיש ושם התפזרו.'

כשהושלמו משאיות הגז הראשונות, נערכו בהן בספטמבר 1941 ניסויים במחנה זקסנהאוזן, והקורבנות היו שבויי מלחמה סובייטים. בניסוי השני השתתפו הכימאים ד"ר ולטר הס וד"ר תיאודור פרידריך ליידיג מהמכון לזיהוי פלילי, וליידיג תיאר את שראו עיניו:

'... אז נפתח הארגז, גופות נפלו החוצה, אחרות הוצאו בידי אסירים. לגופות, כפי שקבעו הכימאים שלנו, היה המראה הוורדרד האופייני לאנשים שמתו מהרעלת חד-תחמוצת הפחמן.'

אחרי הצלחת הניסוי נמשכה התקנת המשאיות, ועד 23 ביוני 1942 כבר פעלו 20 כלי-רכב, ועשרה היו בשלבי התקנה שונים. חלק מהמשאיות היו מדגם גדול, של חברת זאורר (Saurer) – בעלי קיבולת של 50-60 בני-אדם, וחלק היו קטנות, של חברת דיאמונד ריו (Diamond Reo), בעלי קיבולת של 25-30 בני-אדם.

המשאיות הראשונות הופעלו כנראה כבר בנובמבר 1941. על-פי עדותם של אנשי האינזצגרופן השתתפה משאית גז בנובמבר 1941 באקציה בפולטווה (POLTAVA), ובדצמבר בחרקוב, ושלוש משאיות הופעלו במחנה ההשמדה חלמנו. על יעילותה של שיטת הרצח במשאיות גז העיד יוסט, בתזכיר ששלח לראוף ב-5 ביוני 1942: 'מאז דצמבר 1941, לדוגמה, עובדו [במלה זו השתמשו הנאצים לתיאור הרציחה] 97,000 בעזרת שלוש מכוניות, ללא תקלות כל שהן בהן'. במחנה ההשמדה חלמנו נרצחו במשאיות הגז כ-320,000 נפש, רובם הגדול יהודים.

כ-15 משאיות גז פעלו בשטחי ברית-המועצות הכבושים בידי הגרמנים, מסופחות לאינזצגרופן ליחידות המשנה שלהן, האינזצקומנדות. לרשותו של המפקד הבכיר של הס"ס והמשטרה בנציבות הרייך אוסטלנד בריגה עמדו משאיות או שתיים, והן הופעלו בלטוויה ובאסטוניה, וכן באיזור שבינן ובין החזית במזרח. ארבע משאיות גז פעלו בבילורוסיה בשירות מפקד שירות הביטחון ומשטרת הביטחון במינסק ובשירות אינזצקומנדות 6, 7, 8 ו-9.

מעדותם של נהגי המשאיות ואנשי הס"ס שהפעילו אפשר לשחזר את דרכי ההריגה וללמוד על הקורבנות. בדרך-כלל השתמשו במשאיות הגז ל'ניקוי' בתי-סוהר, שהתמלאו באסירים יהודים – גברים, נשים וילדים – רובם מתחבאים ובורחים שנתפסו. בבוריסוב (Borisov) ובמינסק נרצחו בהן עובדי יחידות 'מבצע 1005', רובם יהודים, שהועסקו בטשטוש עקבות פשעי הנאצים. על-פי הערכתו של הינץ שלכטה, נהג משאית גז שפעלה במוגילב (Mogilev) שבבילורוסיה, נרצחו עד סתיו 1942 בלבד כ-5,000-6,000 נפש. במינסק שימשו המשאיות לרציחת יהודים שהגיעו במשלוחים משטחי הרייך ומהפרוטקטורט של בוהמיה ומורביה, ובאוקטובר 1943 השתתפו בחיסול גטו מינסק. אחד המשלוחים, ובו כ-1,000 יהודים מטרזינשטט, הגיע בשעת אותו חיסול, הופנה לברנוביץ (Baranovichi), ובעקבותיו נשלחו שתי משאיות גז כדי לרצוח את היהודים שבמשלוח. יהודי מקומי, ד"ר זלמן לוינבוך, עבד אז בתחנת הרכבת בברנוביץ, והעיד על מה שראה:

'למשאיות היו דלתות ענקיות הנסגרות הרמטית... מכוניות אטומות אלו כונו ברוסית דושגובקי (Dushegubki) שפירושו ממת הנשמות...'

בתחום הפעילות של האינזצגרופה C באוקראינה, פעלו חמש-שש משאיות, מהן שתיים בזונדרקומנדו 4A. בנובמבר 1941 הופעלו, כאמור, שתי משאיות בפולטווה. מפקד יחידת המשנה של זונדרקומנדו 4A, אנטון לאואר, שפעל שם, העיד:

הן (המשאיות) נסעו לחצר בית-הסוהר, ויהודים – גברים, נשים וילדים – הוכרחו להיכנס למשאיות היישר מהתאים.

הכרתי את המשאיות גם מבפנים. הן היו מצופות בפח ולמטה רשת עץ. גז-הפליטה הוזרם פנימה... הנהג הפעיל את המנוע, ואחר-כך נסגרו הדלתות ונסעו לשדה מחוץ לפולטוזה. גם אני הייתי במקום שבו עצרה המשאית. לאחר פתיחת הדלתות יצא תחילה עשן סמיך ואחר-כך ערימה של בני-אדם מעוותים. זאת היתה תמונה מבהילה.

בסוף דצמבר 1941 – ראשית ינואר 1942, חיסלה זונדרקומנדו 4a את יהודי חרקוב. הרצח בוצע ברירות ובמשאיות גז, אחרי-כן נתגלו מתחבאים, הם רוכזו עם אסירים מקומיים אחרים, בהם יהודים, בבית-הסוהר של חרקוב, ומדי פעם נרצחו במשאיות הגז. בצורה דומה השתמשו בקיב ברצח אסירים, כדברי ס"ס אוברשרפירר וילהלם פינדאיזן מזונדרקומנדו 4a שנהג במשאית:

המשאית הוטענה בתחום המשרד (של הס"ד) והוכנסו בה 40 בני-אדם, גברים, נשים וילדים. מוכרח הייתי להגיד להם שהם מובלים לעבודה...

בדרומה של אוקראינה, בקרים ובקדם-הקאוקאז (מחוזות קרסנודר וסטברופול, Stavropol), פעלו שלוש-ארבע משאיות גז ברשותה של איינזצגרופה D ויחידות-המשנה שלה. הן עסקו ב'ניקוי' בתי-סוהר בסימפרופול ובקרץ' (Kerch), בחיסול היהודים בפיאודוסיה (Feodosiya) וסבסטופול (Sevastopol) – כול זאת בקרים – ברצח חולים כרוניים וילדים חולים במוסדות הרפואיים הגדולים ביישובי המרפא קיסלובודסק (Kislovodsk), מינרלנייה-וודי (Mineralnye-Vody) ועוד, וכן בחיסול היהודים בפיטיגורסק (Piatigorsk) וצ'רקסק (Cherkessk).

אחרי המלחמה העיד מפקד איינזצגרופה D, פרופ' אוטו אולנדורף, בפני בית-דין הצבאי האמריקני בנירנברג, שהינריך הימלר פקד לרצוח נשים וילדים בגז, ולמטרה זאת סופקו משאיות הגז. אחרי שהופעלו כמה חודשים בברית-המועצות, נתגלו במשאיות הגז תקלות טכניות וקשיים בהפעלתן. במאי 1942 נשלח מברלין אונטרשטורמפירר ד"ר אוגוסט בקר למסע ביקורת. הוא עבר בכול יחידות האיינזצגרופן, ובשובו ל'משרד הראשי לביטחון הרייך' מסר דין-וחשבון בכתב, ובו הדגיש בעיקר שתי בעיות: המעמס הנפשי על אנשי הס"ס הפורקים בעצמם את המשאיות, שכן חוששים להעסיק בכך אסירים, שמא יברחו, והקלקולים המכניים התדירים בשל הדרכים המשובשות בברית-המועצות. אחרי המלחמה הוגש הדין-וחשבון לטריבונל הבין-לאומי בנירנברג כמסמך התביעה (PS-500) (ראה משפטים: משפט נירנברג).

על שימוש במשאיות גז במקומות אחרים מועטות הידיעות. אחד מהם היה מחנה סימישטה שביוגוסלוויה, שבו רוכזו במרס 1942 כ-7,000 אסירים, בעיקר נשים וילדים יהודים. על-פי פניית המימשל הצבאי ושירות הביטחון בסרביה נשלחה איינזצקומנדו בלוויית משאיות גז

ושני נהגים, ובתוך זמן קצר נרצחו תושבי המחנה, פרט לכמה נשים לא יהודיות שהיו נשואות ליהודים וילדיהן. אחת מהן, השווייצית הדוויג שנפיין, העידה על כך אחרי המלחמה בפני בית-דין יוגוסלוי. בתום רצח האסירים בסימישטה שלח מפקד הס"ס עמנואל שפר מברק לברלין לאמור: 'הנהגים, ס"ס שרפירר גץ ומאיאר, מילאו את התפקיד המיוחד (Sonderauftrag), לכן הם וכן הרכב הנזכר יכולים לחזור...' ידוע גם על שימוש במשאיות גז בלובלין, שבה 'ניקו' מדי פעם בפעם משוכניו את בית-הסוהר ששכן בארמון, אסירים יהודים ולא-יהודים. המכונות נסעו למחנה מיידנק הסמוך והגויות נשרפו במשרפה שבמחנה. כפי שהתברר לא מילאו משאיות הגז את ציפיותיהם של ראשי המשטר הנאצי לרצח 'חלק' של המונים. אך יש לשער שהמספר הכללי של הקורבנות שנרצחו במשאיות הוא כ-700,000 נפש, כמחציתם בשטחיה הכבושים של ברית-המועצות, והמחצית השנייה במחנה ההשמדה חלמנו.